

L'accés de les elits rurals al monopoli senyorial de la metal·lúrgia a principis de l'època moderna. El cas de la farga de Can Caselles de La Garriga.

JAUME OLIVER

INTRODUCCIÓ

Les ferreries o fargues,¹ un dels punts de referència del domini feudal en l'àmbit local, es van difondre pel rerepaís al ritme d'aquest mateix domini des d'abans de l'any 1000. En el cas del Vallès, entre els segles XII-XIV gairebé 40 localitats disposaven d'una o més fargues, xifra indicativa de la difusió d'aquest tipus d'instal·lació (FARÍAS, 2009, p. 90) que, en el tombant del 1500, ja era una activitat singularment vinculada al senyoriu.²

Les mines i les fargues es documenten a partir del segle XIII a la vall del Congost, tant al vessant del Bertí com del Montseny, entre els termes de la Garriga i de Sant Cristòfol de Monteuques. Així, l'any 1285 s'esmenta per primera vegada el "torrent de Farreras". Aquest torrent, límit entre la

- 1 Vegeu, en general i per una perspectiva arqueològica en particular, Sancho (1999). La documentació utilitza indiferentment els dos mots (*ferraria*, fabrica) fins ben entrada l'edat mitjana, fet que dificulta diferenciar els llocs d'elaboració del metall i els de fabricació dels productes finals. L'arqueologia, en aquest sentit, és fonamental.
- 2 AMENÓS, 2004, p. 186-187 (fins al segle XI); p. 187-191 (ferreries urbanes). V. Farías proposa que en època medieval els miners podrien haver elaborat el ferro i introduir-lo ells mateixos en els circuits comercials a través dels mercats urbans (FARÍAS, 2009, p. 93).

parròquia de Monteugues i la de Samalús el 1323,³ veurà l'emplaçament a partir de l'any 1868 de les mines de Valliverd (la Pessola) explotades per a l'arsenopirita, pirita, goetita, hematites, melanterita i quars, bàsicament per produir ferro i coure (Mata, 1990, p. 34). Actualment s'hi conserven vestigis monumentals de l'explotació minera contemporània i, tal vegada, més antiga. No gaire lluny, però a la banda est del Congost, també es van intentar explotar al segle XIX les mines de baritina de Ca n'Oliveres (p. 33). En aquest emplaçament, entre el camí que menava des de Can Boget a l'església parroquial de Sant Pau i el torrent de Faramelles, que baixava de la mateixa església, es documenta l'any 1545 una peça de terra dita "*la Fàbrega*" que pertanyia al mas Oliveres.⁴ L'any següent la signatura conjunta com a testimonis, per part del ferrer garriguenc Pere Font i de Segimon Oliveres, d'una compra feta per l'altre ferrer i mestre ballester de la Garriga Jaume Caselles, és suficient indicatiu de la continuïtat de l'explotació, possiblement en unes instal·lacions que proporcionaven producte semielaborat a la farga garriguenca dels Caselles aleshores –com veurem– en plena activitat.⁵

ARRIBADA DELS CASELLES A LA POBLA DELS BANYS A LA GARRIGA

L'any 1456, els Caselles ja tenien terres a l'extrem sud del terme de la Garriga, a prop del límit amb Llerona.⁶ L'any 1466 Antoni Caselles, ferrer de Granollers,⁷ va adquirir per establiment d'Antoni Benet Serra dues cases i els banys de l'hospital termal que hi havia a la Garriga, per un cens anual de dos florins. L'establiment, de fet, incloïa la condició que els banys garriguencs tinguessin un hospital amb capacitat per a vint pobres.⁸ Amb aquest establiment, els Caselles van confirmar l'interès per ampliar el patrimoni fora de la vila d'origen i alhora diversificar la seva activitat, reprenent la dinàmica expansiva dels burgesos barcelonins que, als segles XIII-XIV, van adquirir dominis i béns al rerepaís on van emprar formes de domini i obtenció de rendes propis de senyors feudals (Cuadrada, 1990-

3 Arxiu Històric Fidel Fita (Arenys de Mar), perg. 123; Arxiu-Hemeroteca de Granollers, perg. 68. El mas Ferreres es documenta com a rònc el l'any 1540 (Arxiu Nacional de Catalunya, Marquesat Blanes-Centelles, capbreu del 1540).

4 Arxiu patrimonial de Can Saraueta de la Garriga (ACS), pergamins sense numerar.

5 Arxiu de Can Terrers, Fundació Maurí de la Garriga (ACT), perg. 987. No hem trobat cap referència escrita a mineria o metal·lúrgia a prop de la font i el camí dels Tremolencs, considerada "la mineralització més important de la Garriga" a mitjan segle XIX (Mata, 1990, p. 34). La proximitat a Ca n'Oliveres, però, a través del pla de Montcau, on també es troben mineralitzacions (p. 33), fa pensar que la zona ja es coneixia i, segurament, s'explotava en les dates que sí que documentem.

6 ACT, perg. 460.

7 A Granollers consta una farga episcopal des de l'any 1252 (SANCHEZ, 1999, p. 122).

8 ACT, perg. 461. Vegeu també Maurí, 1949, p. 395-396.

1991); entre aquests últims hi havia els mercaders barcelonins Serra, que al primer quart del segle XIV havien rebut els banys termals garriguencs per establiment de la Pia Almoïna de la catedral de Barcelona.

El veïnat dels banys, la història inicial del qual hem estudiat en un altre lloc (Oliver, 2013, 2014), ja constituïa una incipient centralitat urbana a la Garriga a finals del segle XIV. Els banys pròpiament dits es documenten a partir de l'any 1316 en poder de la Pia Almoïna de Barcelona i la seva història ja era llarga: la Pia Almoïna els havia rebut amb el conjunt de dominis garriguencs llegats per Arnau Noguera; aquest, per deixa testamentària del seu germà Pere, canonge de la catedral de Barcelona; i el canonge, al seu torn, els havia rebut l'any 1282 de Romeu de Congost, cap d'una nissaga feudal present a la Garriga des de finals del segle XII.⁹ L'any 1329, la Pia Almoïna, interessada en l'explotació del seu domini garriguenc, va establir dues terres a Pere Camps, una en "lo loc dit Banys" sota el camí de Barcelona a Vic, una altra "sobre los banys de dita parròquia... en la qual emana aigua calda i se anomena banys".¹⁰

El 1326, tanmateix, ja es documenten els banys en els arxius locals, en la confirmació per part del monestir de Santa Anna de Barcelona a Pere de Pujol o Poi d'una peça de terra situada al torrent que discorria fins aquests banys ("*in torrente qui discurrit in balneis sive bayns dicte parrochie*").¹¹ Els banys es trobaven al costat del mas Garriga, abans dit Capella ("*quendam mansum suum antiquitus vocatum de Capella alias de Garriga...scituum iuxta balnea que in dicta parrochia sunt*").¹² És possible que aquesta capella, d'advocació desconeguda i que va donar nom al mas, estigués relacionada amb la taxació de l'ús de les aigües termals, per bé que la manca de més documentació i d'evidències arqueològiques ens obliga a deixar només això com a possibilitat. També és una simple possibilitat que la capella ocupés el lloc d'un "palacium" altmedieval que hauria donat nom al lloc anomenat "as Palau", que es trobava l'any 1332 a prop de la deu d'aigua termal i del camí ral ("*camino publico et regali que itur de Vic apud Barchinona*"), que hi passava per sota.¹³ El nom del mas Perafita

9 Arxiu Capitular de Barcelona (ACBa), Pia Almoïna, *Segon Llibre dels Inventaris de las Cartas de la Pia Almoïna* (1536), f. 292-294, "Inventari de les cartes són en sa pública forma en lo archiu per raó de les rendes acostuma de rebre la Pia Almoyna en la parròchia de Sanct Steva de la Garrigua"

10 ACBa, Pergamins Pia Almoïna, La Garriga.

11 ACS, pergamins sense numerar.

12 ACBa, Pergamins Pia Almoïna, La Garriga.

13 ACS, pergamins sense numerar. La proposta dels "palaus" ("palacios") com assentaments fiscals altmedievals i, més específicament, vinculats a l'aparell fiscal andalusí, és de R. Martí (1999). Desafortunadament, no hi ha per ara suficient evidència arqueològica d'aquesta suggeridora possibilitat (Roig & Coll, 2013). En el cas concret de la Garriga,

Emplaçament de la sagrera o plaça de la Poble dels Banys de la Garriga (segles XIII-XVI) en el nucli urbà actual (elaboració pròpia a partir de plànol de l'ICGC).

(< *petra ficta* = fita viària, any 1345),¹⁴ igualment situat a prop de la deu termal, confirma en tot cas la rellevància de l'emplaçament.

L'any 1347, Maria Serra, vídua del mercader barceloní Bernat Serra, va comprar a Pere Camps, prèvia llicència de la Pia Almoina, la terra "en la qual posseeix la aigua calda dels banys", amb la finalitat de construir-hi un "*espital*" i cases en el termini de tres anys. Amb aquesta compra, els Serra van convertir-se en els impulsors de l'explotació comercial de la deu termal de la Garriga a la Baix Edat Mitjana. Amb l'aigua termal, Maria Serra va rebre els censos que tenia la Pia Almoina sobre els masos propers a la surgència, per tal de reforçar l'èxit del projecte.¹⁵ L'any 1378, quan l'hospital i els banys ja feia temps que funcionaven, el Batlle General va establir a Joan Serra l'aigua sobrant dels banys per regar ("de la qual aygua pot usar dit Serra per fer Baños, per regar y per altres usos a la sua voluntat"), després de fer-la servir per rentar la roba de l'hospital "situat prop dit bany". L'aigua, fins aquell moment, sabem que "al eixir de dit bañ va envers lo

---

no podem excloure que el "palau" fos l'emplaçament del casal dels Congost, que senyorejaven la deu termal a finals del segle XIII.

14 ACT, perg. 920.

15 ACB, Pia Almoina, *Segon Llibre dels Inventaris de las Cartas de la Pia Almoina* (1536), f. 292-294, "Inventari de les cartes són en sa pública forma en lo archiu per raó de les rendes acostuma de rebre la Pia Almoyne en la parròchia de Sanct Steva de la Garrigua".

camí y después envers mitgdie median clavagera y después per cert camí que allí és".¹⁶ Aquesta estructura és la que va adquirir l'any 1466 Antoni Caselles. Cal dir que abans, el 1400, aprofitant l'estada del rei Martí I a la Garriga, Pere Mallol va adquirir la potestat de fer servir l'aigua sobrants dels banys dels Serra per fer el seu propi establiment de banys, situat a l'altra costat del camí, a la banda de ponent, i les aigües es van conduir per sota terra mitjançant una claveguera fins a la casa que Pere Mallol hi tenia al davant, per construir uns nous banys. A canvi de la concessió perpètua de les aigües, el rei va fixar un cens de dotze diners de Barcelona per Pentecosta i el lluïisme sobre les alienacions, més el dret de fadiga de trenta dies. L'establiment de les aigües es va fer el 14 de maig del 1400.¹⁷ L'activitat dels dos hospitals va contribuir, sens dubte, a consolidar el nucli de poblament, que el 1488 ja rebia el nom de "Pobla dels Banys" (*"popula balneorum"*).¹⁸

L'antiga casa de Can Mallol (avui Can Raspall), segon hospital termal de la Garriga per establiment del rei Martí I l'any 1400, en una imatge de l'any 1885. Can Caselles es trobava al davant, fora de la imatge, a la dreta.

L'ACCÉS DELS CASELLES A LA FARGA DE LA GARRIGA

L'any 1480, Pere Caselles, fill d'Antoni Caselles,¹⁹ va rebre per establiment de Justina Rosselló i Salvador Gual àlies *Rosselló* la farga que aquests tenien sota domini de la rectoria de Sant Esteve de la Garriga a un cens anual de dues lliures de cera; el cens fixat a Pere Caselles va ser de tretze sous anuals.²⁰ L'any següent, la mateixa Justina va establir-li un tros de

16 ACT, *Notícia dels establiments reals concedits a les cases Rosselló, Caselles y Terrés, totes de la Garriga*, no. 4. La mateixa aigua va ser establerta l'any 1603-1669 als Torra de Plaça (ACT, nota al no. 4).

17 Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, Reg. 2195, f. 17.

18 ACT, perg. 1185.

19 Antoni Caselles es documenta a ACT, pergs. 445, 468, 469, 471.

20 ACT, *Notícia de establiments de Can Caselles*, núm. 7.

terra situat a “lo sagrer” o plaça de Sant Joan i Sant Macari, on el 1485 el procurador del beneficiat de la capella també va establir a Pere Caselles un pati de terra on antigament hi havia construïdes unes cases aleshores derruïdes (*“in sacaria ipsius parrochie Sancti Steffani et satis prope plateam eiusdem”*).²¹

Devia facilitar l'accés a la farga parroquial que un Caselles, Gabriel, fos prevere, beneficiat de la capella de Sant Joan de Rosanes, vicari parroquial de la Garriga i notari substituït a la mateixa època.²² En tot cas, el 1496, el Batlle General va confirmar a Rafaela Caselles, filla de Pere, l'establiment de la farga per un cens anual de dos sous i un parell de pollastres com a entrada.²³ El 1506 Pere Caselles va donar a la seva filla i pubilla la mateixa farga (*“totam illam meam fabricam”*), que aleshores encara es tenia sota domini de Justina, ja vídua de Salvador Gual, que pagava el mateix cens de dues lliures de cera més el lloçol de tots els ferros (*“locedum de omnibus ferramentis”*).²⁴ Pocs dies després, el Batlle General va confirmar l'establiment de la *“farreriam sive fabricam”* situada *“in dicta popula sive parrochia de Garriga”*, ja que, tot i que tenien establerta la instal·lació per la rectoria parroquial, el rei hi tenia el mer imperi (*“meri imperii in fabricis”*) i la conformació reial anava en benefici de la seva possessió pels Caselles (*“maiorem vestri iuris fortificationem et augmentum”*).

Nogensmenys, la confirmació va anar acompanyada de la llicència atorgada a Justina Caselles de construir una altra farga (*“construere seu edificare aliam farreriam sive fabricam intus dictam villam sive parrochiam de la Garriga”*) i, sobretot, que ningú més pogués construir-ne una tercera en el futur sense el consentiment dels Caselles (*“la facultat de tenir ferreira o fàbrica de districte dins la parròquia de la Garriga, ab privativa que ningú sens la sua expressa llicència o consentiment pugua tenir ferreira o fàbrica en dita parròquia”*).²⁵

És molt possible que aquest conjunt d'accions succeïdes entre els anys 1480 i 1506 tinguessin un reflex tecnològic, això és, que els canvis en la possessió i gestió de la farga de la Garriga anessin parells a millores en

21 ACT, perg. 469.

22 ACT, perg. 831. Després va ser rector de la parròquia d'Aiguafreda (ACT, perg. 183) però va mantenir el benefici de Sant Joan i la relació amb la Garriga. El 1539 ja era mort (ACT, perg. 512).

23 ACT, perg. 470.

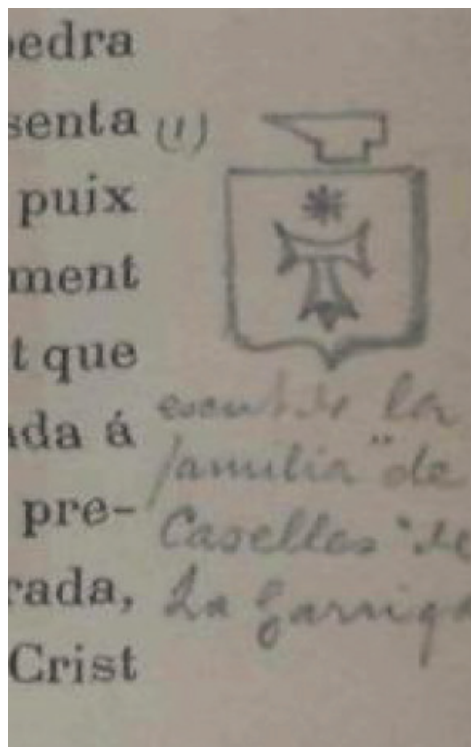
24 ACT, perg. 393.

25 ACT, *Notícia de establiments de Can Caselles*, núm. 2, 3. El document original és ACT, perg. 470 (*“Cum pacto et prohibicione quod nullus alius preter vos et vestri de novo possit construere seu edificare aliam farreriam sive fabricam intus dictam villam sive parrochiam de la Garriga sine expressis licencia, consensu et voluntate vestris seu vestrorum”*).

la capacitat productiva del giny, tal vegada amb l'adopció del sistema de forja catalana.²⁶

En tot cas, l'any 1499 el Batlle General va tornar a intervenir establint a Pere Caselles una altra casa situada al costat de la capella de la plaça de la Garriga.²⁷ Al tombant del 1500, doncs, els Caselles estaven fermament assentats a la Garriga, on la casa pairal ja era, sens dubte, la principal

del nucli urbà. A finals del segle XIX encara es conservava part de l'estructura hereva d'un casal gòtic que encara era un dels edificis que cridaven més l'atenció dels visitants de la població. L'excursionista i lletraferit Ramon Arabía, per exemple, el considerava l'edifici "lo mes notable de la població (...) ahont se conservan vestigis d'antiquissimas construccions, no ben definidas". Ell mateix va fer referència a l'escut heràldic dels Caselles, que denotava l'ofici de ferrer: "a fora de la casa, á la dreta de la entrada, hi ha grabat sobre la pedra un escut, que es probable siga lo de la familia, y representa una creu sobre una enclusa" (Arabía, 1876-1877, p. 56).²⁸

Dibuix de l'escut heràldic que es trobava sobre la porta d'accés a Can Caselles. El dibuix és de finals del segle XIX.

Can Caselles ja no hi és. El propi Ramon Arabía havia dit en relació a l'edifici que havia vist a la Garriga que "lo poble, lo bon y ver poble catalá, está per tot arreu

26 La bibliografia sobre la farga és abundant, per bé que, molt sovint, feta des de la perspectiva etnohistòrica. Per una perspectiva que conjuga la informació de la documentació històrica escrita i l'arqueologia, els treballs de C. Verna són imprescindibles; vegeu, per l'origen de la forja catalana, Verna (2005).

27 ACT, pergs. 468, 469, 471. Vegeu també Maurí, 1949, p. 396. Pere Caselles va fer testament l'any 1522 (ACT, perg. 839).

28 Apareix en un dibuix a llapis afegit al marge de l'edició, de l'any 1878, de l'excursió feta per R. Arabia a la Garriga (Arabía, "Excursió a la Garriga, Ripoll...", p. 57), concretament en l'exemplar que es pot consultar a l'adreça: https://ddd.uab.cat/pub/memasscatexccie/memasscatexccie_a1876-1877v1p54_garriga@ateneubcn.pdf (Última data de consulta: 8/2/2017).

més aficionat a conservar nostres monuments de lo que's podria creure a judicar per l'estat de ruina y abandono en que jauhen molts d'ells, y que s'es atribuit, injustament moltes vegadas, als impulsos populars, essent, las més, degut á interessos egoistas ó á iniciativa criminal de mes altas classes" (ARABÍA, 1876-1877, p. 55). En una visita del 1881 (FITER, 1881) ja es comenta que l'edifici estava en procés de demolició. Convertit el seu emplaçament en un solar, l'any 1969 es va enderrocar encara la petita construcció, segurament medieval, que protegia la deu d'aigua termal (CUSPINERA, 2000, p. 58).

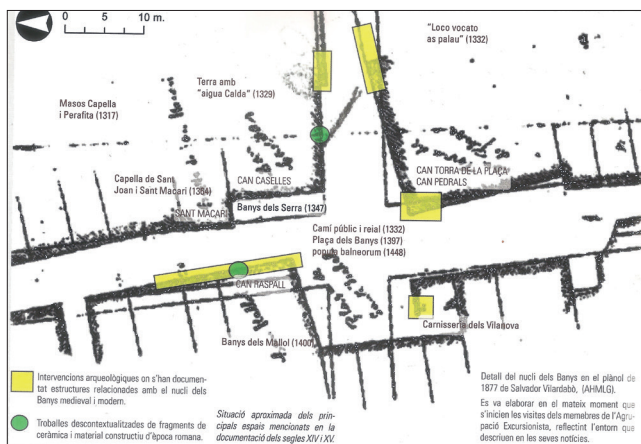
Edificació, segurament medieval, on es trobava la deu termal de la Garriga. Va romandre dempeus en el solar deixat per l'enderrocament de Can Caselles a finals del segle XIX fins que, l'any 1969, també fou destruïda.

Arqueològicament, a partir dels anys noranta del segle XX es van dur a terme algunes intervencions puntuals de seguiment d'obres a la rodalia de l'emplaçament del casal que han permès documentar parcialment restes de murs arrasats i estructures negatives com canalitzacions o pous. En general, tal com recull A. Garcia (2014, p. 306-309), l'amortització d'aquestes estructures s'ha datat en època contemporània (segles XIX-XX), i el seu ús, aproximadament

entre la fase medieval i moderna (segles XIV-XVIII).

ASSOLIMENT I DEFENSA DEL MONOPOLI DE LA METAL·LÚRGIA

L'any 1506 confirmem que la farga dels Caselles era de districte o de lloçol (*"totam illam meam fabricam de districtu que dicitur de locedo"*), és a dir,

Representació de les informacions documentals i arqueològiques referents al nucli dels Banyes de la Garriga, situades sobre un plànol de l'any 1877 (Garcia & Oliver, 2014).

els Caselles disposaven del dret de llossar. Els pagesos del domini senyorial –en aquest cas els garriguencs en domini de la rectoria parroquial, senyora eminent de la farga, exceptuat el mer imperi del rei– havien de dur les seves eines a reparar, calçar o llossar a la farga establerta, pagant un cens, el *lloçol*, adreçat a mantenir la farga, pagar el ferrer, etc. Aquest "*locedum de omnibus ferramentis*" s'esmenta entre els drets vinculats a la farga en la donació feta per Antoni Caselles. El treball del ferro en aquestes condicions generava, per als titulars dels successius nivells de domini sobre la instal·lació, no pocs beneficis ("*beneficiis que pertinent et pertinere debent dicte fabrice*")²⁹ que es carregaven sobre els pagesos, obligats a utilitzar la farga tant si volien com si no.

Per obtenir aquests beneficis, cada senyor de farga procurava que la seva fos l'única: no només els pagesos del senyoriu particular hi havien d'anar per força sinó que els camperols pertanyents a un altre senyor, com que no hi havia altres fargues, també hi haurien d'anar. Aquí rau la importància del monopoli atorgat pel Batlle General l'any 1506: al ban senyorial del lloçol vinculat a la farga parroquial, obtingut per l'adquisició de l'any 1480 a Justina Rosselló, es va unir el monopoli jurídic de la metallúrgia atorgat per l'administració reial. El lloc principal dels Caselles en l'oligarquia garriguenca d'època moderna es va deure en gran manera a aquest monopoli, que encara perdurava –i era aferrissadament defensat pels seus titulars– en una data tan avançada com l'any 1809. Un ban municipal d'aleshores prohibia a qualsevol altre que no fossin els Caselles "que en lo terme de la Garriga [...] tinga farrerria".³⁰

La importància de les fargues en el marc del domini senyorial, el feix d'interessos i, eventualment, de rancúnies que concentrava la seva possessió i explotació expliquen que, com en el cas dels molins, fossin objecte periòdicament de trifulgues judicials i, a vegades, d'actes violents. Així, l'any 1327 es va dictar sentència arbitral pel conflicte que mantenien el cavaller Guillem de Tagamanent, senyor de la farga de Llerona, i els síndics Pere Puculull i Jaume Karlet, en nom seu i d'altres habitants de Llerona i de la Garriga que acostumaven a obrar i llossar en aquella instal·lació ("*qui consueverunt operari et locedari in fabricha dicte parrochie de Lerona*").³¹ A la Garriga trobem un altre conflicte, aquest expressat per vies jurídiques, l'any 1510, amb motiu de la farga de districte d'en Caselles. Els parroquians van aprofitar l'avinentesa de la renovació de la possessió arran de l'establiment del Batlle General de 1506 per posar en qüestió el districte. Només sabem que Joan Torra, batlle reial, i Francesc Rosselló,

29 ACT, perg. 393.

30 ACT, *Noticia de establiments de Can Caselles*, núm. 7.

31 AMSMB, perg. 7-11-15 (A-13).

àlies Poy, Miquel Soler, àlies Nualart, Esteve Lledó, Joan Noguera, Rafael Garriga, Bartomeu Braçó, Narcís Rosselló d'Avall, Pere Troffi, Joan Pau, Rafael Pellicer, Narcís Romaní, àlies Camp, el "*faber*" Joan Cucurella, Jaume Oliveres, Segimon Camprodon, Antoni Planell, Macià Teixidor, Berenguer, Bartomeu Torró, Esteve Pau, Marc Vinyals, Francesc Mas, Joan Terrers, Joan Illa, tenint en compte que feia temps que no elegien síndics per a la defensa dels interessos dels garriguencs, van designar Miquel Soler àlies Nualart, Bartomeu Braçó i Rafael Garriga síndics i procuradors per representar-los en la causa contra Pere Caselles ("*fabrum*") a la Reial Audiència per la "*fabrice districtu*" que aquell volia fer a la parròquia.³² Pel que sabem posteriorment, els parroquians no se'n van sortir i el districte de la farga va continuar.

ELS CASELLES, MESTRES BALLESTERS

Segurament tant la reorganització del 1506 com el conflicte del 1510 es va donar en el moment que la farga s'havia de fer nova per dedicar-se a l'elaboració de ballestes. El primer esment és de l'any 1496,³³ quan Pere Caselles és anomenat *mestre ballester*. El 1522, en el seu testament, ballester va ser l'ofici que el va definir per a la posteritat ("*faber [...] facit balistas*").³⁴ Pere va ser succeït al capdavant de la farga pel seu gendre Jaume Sans, àlies Caselles, i aquest, al seu torn, pel seu fill Jaume Caselles, que, a més de ballester, va fer de batlle reial a la Garriga entorn del 1531.³⁵

La farga de Can Caselles atreia treballadors especialitzats d'arreu del país. Ja el 1506, van fer de testimonis de la donació de la farga de Pere Caselles a la seva filla Rafaela els germans Gabriel i Amador Fontrodona, originaris de Santa Eulàlia d'Hortsavinyà, de la diòcesi de Girona, i tots dos ballesters³⁶. Altres ballesters que sens dubte van passar per la farga i, com a treballadors artesanals estretament vinculats als amos, a vegades van fer de testimonis de confiança en actes privats, van ser el *ferrarius* Jaume Cases, l'any 1520,³⁷ el ferrer Antic Sans, originari de Tordera (potser parent de Jaume Sans, marit de Rafaela), l'any 1522,³⁸ o el ballester i ferrer de Maçanet Antoni Grimalt, el 1527.³⁹ En el context gremial de principis de

32 ACBu, perg. 89.

33 ACT, perg. 934.

34 ACT, doc. 839. Per la rellevant troballa d'una ballesta en un context arqueològic barceloní i una succinta història de l'arma, vegeu N. Salazar (2008-2009).

35 ACT, perg. 27.

36 ACT, perg. 393.

37 ACT, perg. 486.

38 ACT, perg. 490.

39 ACT, perg. 498.

l'època moderna, la condició de mestre en l'ofici de fer ballestes ("magister ballistarius") convertia els Caselles en formadors dels seus treballadors.

Alguns, ja ho hem vist, eren ballesters, senyal d'un estadi avançat en l'aprenentatge, i d'altres que s'esmenten genèricament com a *fabri* estaven en un nivell inferior. La relació amb els Caselles es va mantenir al llarg del temps, és a dir, la farga garriguenca era un lloc on successives generacions de ferrers van anar a treballar i aprendre l'ofici.

Una nissaga de ferrers vinculats als Caselles van ser els Cucurella, el primer dels quals, el *faber* Joan Cucurella, es trobava entre els parroquians que el 1510 van assistir a l'elecció de síndics per representar els parroquians en la causa contra la construcció de la farga de districte dels Caselles. La farga de districte, única al terme, sens dubte perjudicava els altres ferrers, condemnats necessàriament a treballar per altri i a no disposar de farga pròpia. Com sabem, però, la causa no va impedir la construcció de la farga dels Caselles i els Cucurella van acabar treballant-hi: el 1582, s'esmenta el *ferri faber* Pere Cucurella, que el 1586 va fer de testimoni del ballester Antic Bellsoley àlies Caselles en una compra de terres.⁴⁰

Una altra nissaga de ferrers vinculats als Caselles durant el segle XVI van ser els Font. Si ja trobàvem el ferrer Pere Font fent de testimoni de Jaume Caselles l'any 1546 juntament amb Segimon Oliveres de Montmany,⁴¹ trenta anys després el *ferri faber* Jaume Font també va fer de testimoni de confiança, en aquell cas d'Antic Bellsoley àlies Caselles per un afer relacionat amb el mas Malhivern.⁴²

El 1577, els Caselles encara cercaven entre els membres del gremi de ferrers de Barcelona els candidats per casar-se amb les seves filles, com és el cas de Jeroni, fill de l'*igni faber* i ciutadà de Barcelona Bartomeu Ferrer, casat amb Caterina, filla del ballester Antic Bellsoley àlies Caselles i Beneta Caselles. El dot, de 300 lliures, denota la puixança econòmica dels Caselles d'aleshores.⁴³

CONCLUSIÓ

Els banys termals de la Garriga, que incloïen l'hospital de pobres i passavolants, gestionats pels Caselles des de 1466 i durant tota l'època moderna, ocupen un lloc ben marginal en la documentació local en aquest

40 ACT, perg. 410, 1019.

41 ACT, perg. 987

42 ACT, perg. 407.

43 ACT, perg. 75. Sobre les xarxes de coneixences personals i intercanvis tècnics i comercials en què estaven inserits els fargaires del Vallespir a finals de l'Edat Mitjana, vegeu C. Verna (2012) i, més en general, L. Pérez & C. Verna (2009).

període. Certament, no desapareixen, però la seva possessió pels Caselles, una nissaga d'altra banda molt ben documentada, deixa menys textos que la seva explotació en època medieval sota domini de la Pia Almoina pels barcelonins Serra. Considerem que l'interès principal dels Caselles per l'activitat metal·lúrgica explica la pràctica desaparició documental dels banys termals. Els banys no eren la principal font de beneficis dels Caselles, la residència dels quals al bell mig de la pobla de la Garriga havia esdevingut un veritable complex industrial. Aquest, a partir de l'any 1527, va incloure un trull d'oli, que duia aparellada una bassa situada a la mateixa plaça que segurament utilitzava l'aigua calenta sobrant dels banys (*"quoddam trullium sive trull cum sua bassa et allis omnibus et singulis apparatibus necessariis ad faciendum et extrahendum oleum et in eodem trullio facere et extrahere oleum ad opus vestri [...] et possitis et valeatis accipere de aqua discurrenti ex dictis balneis quot necessaria fuerit et tociens quociens volueritis"*).⁴⁴

L'antic emplaçament de Can Caselles, actualment ocupat per una sucursal bancària. Són visibles la plaça, nucli de la Pobla dels Banys baixmedieval, i la casa de Can Mallol (ara Can Raspall). A la plaça hi havia les basses del trull de Can Caselles.

Plantegem la hipòtesi que els Caselles van arribar a la Garriga i es van assentar a la plaça dels Banys perquè allà ja hi havia, des d'abans del 1480, la farga dels Rosselló. La tinença d'aquesta instal·lació era el seu objectiu principal com a ferrers que ja eren prèviament a Granollers i, sobretot, perquè la seva localització en el que aleshores era un veïnat en desenvolupament arran del camí ral de Granollers a Vic –ell mateix en

⁴⁴ ACT, perg. 493.

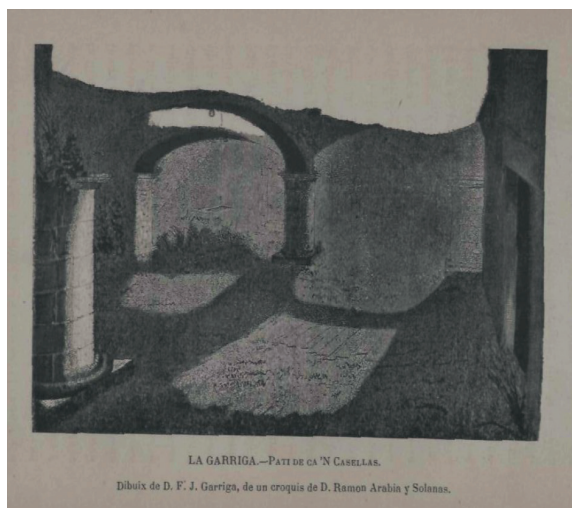
ple auge comercial⁴⁵ garantia no pocs beneficis. Per això Antoni Caselles va adquirir el 1466 les dues cases i els banys termals. La condició de mantenir obert l'hospital amb un mínim de vint llits, reminiscència del domini de la Pia Almoina sobre els banys, va assegurar que aquests es mantinguessin oberts a partir del 1500, ja que, si no fos així, quedava sense efecte l'establiment inicial de les dues cases. Però l'interès principal, per als Caselles, sens dubte, era a la farga.

Existeixen un dibuix i dues fotografies⁴⁶ que ens proporcionen vistes complementàries del pati de Can Caselles a finals del segle XIX. Mentre el dibuix és una recreació artística a partir d'un croquis que s'interessa especialment pels arcs (Arabía, 1876-1977, p. 56), en les fotografies s'hi veu amb més detall un ampli espai de planta baixa dotat de columnes cilíndriques de pedra amb base i capitell, en les quals descansen uns arcs escarsers dovellats, tal com va observar en el seu moment Ll. Cuspinera (2000, p. 19). Aquestes fotografies deuen datar d'entre la visita dels excursionistes

Ramon Arabía (1876-1877) i Eudald Canibell (1878), en primer lloc, i J. Fiter (1881), en segon lloc, que ja és testimoni de l'enderroc de Can Caselles i de la capella de Sant Joan i Sant Macari.

Les fotografies mostren un sostre del pati no gaire elevat, determinat per uns arcs escarsers que, permetent espais amplis, marquen altures menors que les dels arcs de diafragma dels hospitals del segle XIV, per exemple.

Sabem que des del pati s'accedia a habitacions cobertes amb voltes on anava a parar el regueró de l'aigua termal. Tot i això, l'excursionista Ramon Arabía (1876-1877, p. 55) observava que aleshores aquestes cambres es destinaven a la producció d'oli, observació congruent amb

LA GARRIGA.—PATI DE CA'N CASELLES.

Dibuix de D. F. J. Garriga, de un croquis de D. Ramon Arabía y Solanas.

Dibuix del pati de Can Caselles.

45 L'any 1477, el camí de Granollers a Vic ja rebia l'apellatiu de *via mercadera* al seu pas per la Garriga (Arxiu patrimonial de Can Dachs de la Garriga, pergamins sense numerar).

46 L'any 1949 es trobaven a Can Terrers (Maurí, 1949, p. 399) i posteriorment van passar a la Fundació Maurí de la Garriga, on fa anys vam fer còpia de les que aquí reproduïm.

la documentació del trull i el que hem suggerit sobre la marginació de l'activitat hospitalària i balneària després de passar als Caselles a partir de finals del segle XV.

Fotografies del pati de Can Caselles.

En aquest sentit, els Caselles són exemplars de les elits rurals baixmedievals que tenien en l'activitat industrial i comercial, desenvolupada sota normes genuïnament senyorials com el *districtum* de la farga parroquial o el monopoli de la metal·lúrgia atorgat pel Batlle General, la font principal de la seva riquesa i preponderància social. Un cas semblant al dels Caselles és el dels Vilanova, detentors de la carnisseria de la Garriga, situada a la mateixa plaça de la Pobla dels Banys, davant mateix de Can Caselles. La carnisseria de la Garriga ja devia existir l'any 1358 quan el rei Pere III va atorgar a la universitat de la Garriga un privilegi que regulava les mesures del vi i de l'oli i els pesos del pa i de la carn, tot fixant una multa de 10 sous als seus trencadors. Aquestes mesures es trobaven a la plaça a la vista de tothom.⁴⁷ El 1398 hi ha la primera referència a la carnisseria amb motiu de l'establiment pel Batlle General a Antoni Vilanova (*"in sacra sua villa dicte parroquie"*) amb tots els equipaments necessaris (*"unam tabulam carnisserie cum bastidis, corbasonibus, envanis, tegulatis partitibus et quibusvis instrumentis"*) de l'ofici de carnisser (*"officio carnisserie et tabula eius officii"*), per tallar i vendre carns de tota mena (*"taliare et scindere et scindi facere et vendere carnes arietinas, agminas, porquinas, bovinas, vitulinas ircolarum et caprarum"*) fresques i salades (*"carnes salsas"*).⁴⁸ Antoni Vilanova pagava un cens cada Nadal de 4 sous i 6 diners. Els Vilanova

47 El privilegi es va obtenir després que els garriguencs paguessin 1500 sous per evitar la venda de la jurisdicció de la parròquia al senyor del castell de la Roca (MAURÍ, 1949, p. 108-110; també Arxiu Històric Municipal de la Garriga (AHMLG), perg. 15; Arxiu patrimonial de Can Busquets de la Garriga, perg. 41). Poc després, Bernat Soler, mercader i ciutadà de Barcelona, va rebre dels mateixos síndics 80 sous pels peatges de la sal garriguencs (AHMLG, perg. 14; OLIVER, 1994, p. 73-74).

48 Arxiu de Can Nualart, documentació de Can Vilanova, paper solt.

van posseir la carnisseria fins ben entrada l'època moderna (Antoni Vilanova, any 1489; Lluís Vilanova, any 1526; Jaume Vilanova, 1621).⁴⁹

Aquí cal recordar el paper dels Vilanova en el procés de redempció jurisdiccional de la Garriga a finals del segle XIV i que Marc de Vilanova fou el primer batlle reial per designació del monarca l'any 1397 (Oliver, 1994). Si afegim que el ballester Jaume Caselles també va fer de batlle reial a la Garriga entorn de 1531,⁵⁰ resulta evident la connexió entre la puixança local, els oficis reials i l'accés als monopolis, tant senyorials com municipals. La recomposició de les forces productives després de la guerra civil catalana i, més genèricament, de crisi baixmedieval –exemplificada en el nostre cas per la referència a cases derruïdes en el primerenc nucli urbà adquirides després pels Caselles per bastir el gran casal gòtic amb farga, trull i banys–, va dur aparellada una reorganització econòmica –certa decadència de l'activitat termal rellevada per la metallúrgia, la producció i el comerç de ballestes– i l'afermament de noves elits rurals que, a partir de formes d'explotació genuïnament feudals,⁵¹ dominarien la vida local fins ben entrada l'època contemporània. Alguns dels més conspicus representants liderarien la transició al capitalisme agrari. Els Caselles hi tornarien a ser, per bé que aquesta, com diu el tòpic, és una altra història.

BIBLIOGRAFIA CITADA

- AMENÓS, L. (2004), "L'ofici de ferrer a la Catalunya medieval", *Butlletí Arqueològic*, 6, p. 176-218.
- ARABIA, R. (1876-1877), "Excursió a la Garriga, Ripoll, Núria y Sant Joan de les Abadesses", *Memorias de la Associació Catalanista d'Excursions Científicas*, I, p. 53-73.
- BENITO, P. (2012), "Élites rurales et intermédiaires de la seigneurie en Catalogne (XIIe-XIVe siècle)", *Mélanges de l'École française de Rome - Moyen Âge* [En línia], 124-2 | 2012, consultat el 18 de febrer de 2017. URL : <http://mefrm.revues.org/874>.
- CANIBELL, E. (1878), "Excursió a la Garriga", *Memòries de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques*, I, p. 277-291.

⁴⁹ ACT, perg. 491; Maurí, 1949, p. 471; Arxiu patrimonial de Can Nualart, documentació de Can Vilanova, paper solt.

⁵⁰ ACT, perg. 27.

⁵¹ Els Caselles, de fet, quan accedeixen a la farga de la Garriga l'any 1480, esdevenen intermediaris de la senyoria situats entre la parròquia, senyora eminent del giny, i els camperols constrenyits a fer-la servir. L'expressió "intermediaris de la senyoria" és de P. Benito (2012).

- CUADRADA, C. (1990-1991), "Sobre les relacions camp-ciutat a la baixa edat mitjana. Barcelona i les comarques de l'entorn", *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 11-12, 1990-1991, p. 161-185.
- CUSPINERA, L. (2000), *La Garriga. Crònica d'una destrucció*, Sant Cugat.
- FARIAS, V. (2009), *El mas i la vila a la Catalunya medieval: els fonaments d'una societat feudalitzada (segles XI-XIV)*, Universitat de València.
- FITER, J. (1881), "Excursió col·lectiva a la Garriga lo dia 2 de febrer de 1881", *Bulletí de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques*, vol. 32-33.
- GARCIA, A. (2014), "Arqueologia dels banys de la Garriga", dins dd.aa. *Història de la Garriga. Dels assentaments humans al segle XXI*, Ajuntament de la Garriga, p. 306-309.
- GARCIA, A.; OLIVER, A. (2014), "Testimonis arqueològics del nucli dels Banys", dins dd.aa. *Història de la Garriga. Dels assentaments humans al segle XXI*, Ajuntament de la Garriga, p. 310-311.
- MARTÍ, R. "Palaus o almúnies fiscals a Catalunya i al-Andalus", dins *Homage à Pierre Bonnassie. Les sociétés méridionales à l'âge féodal*, Toulouse-Le Mirail, 1999, p. 63-70.
- MATA, J. M. (1990), *Els minerals de Catalunya*, Barcelona.
- MAURÍ, J. (1949), *Història de la Garriga*, vol. 1, Barcelona.
- OLIVER, J. (1994), *El senyoriu jurisdiccional de la Garriga (segle XIV)*, Sant Cugat, 1994.
- (2013), "Origen i desenvolupament dels veïnats de camí ral de la vall del Congost: el Figueró i Gallicant (segles XIV-XVIII)", *Monografies del Montseny*, 28, 2013, 142-162.
- (2014), "Fracàs i èxit dels veïnats de camí ral a la baixa edat mitjana: el cas De la Garriga (segles XIII-XV)", *VIII Trobada d'Estudiosos del Montseny*, Diputació de Barcelona, 2014, p. 419-429.
- PÉREZ, L.; VERNA, C. (2009), "La circulation des savoirs techniques du Moyen-âge à l'époque moderne. Nouvelles approches et enjeux méthodologiques", *Tracés. Revue de Sciences humaines* [En ligne], 16 | 2009, consultat el 18 de febrer de 2017. URL : <http://traces.revues.org/2473>.
- ROIG, J.; COLL, J. M., "Los palatia altomedievales del Vallès (siglos X-XI): la aportación de la arqueología", dins *Lo que vino de Oriente. Horizontes*,

praxis y dimensión material de los sistemas de dominación fiscal en Al-Andalus (ss. VII-IX), Oxford, 2013, p. 223-258.

SALAZAR, N. (2008-2009), "Notícia sobre la troballa en context arqueològic d'una ballesta baixmedieval a Barcelona", *Arqueologia Medieval*, 4-5, p. 120-127.

SANCHO, M. (1999), *Homes, fargues, ferro i foc. Arqueologia i documentació per a l'estudi de la producció de ferro en època medieval: les fargues dels segles IX-XIII al sud del Pirineu català*, Barcelona, 1999.

VERNA, C. (2005), "Forge catalane: la question des origines", *Le Moyen Âge en Catalogne*, Perpinyà, p. 125-142.

— (2012), "Élites rurales, industries et fortune (Catalogne, Vallespir, XIVE-XVe siècle)", *Mélanges de l'École française de Rome - Moyen Âge* [En línia], 124-2 | 2012, mis en ligne le 07 avril 2014, consultat el 18 de febrer de 2017. URL : <http://mefrm.revues.org/913> ; DOI : 10.4000/mefrm.913 VERNÀ, elites.